

**Трипільська цивілізація у спадщині України //
Конференція, присвячена 110-річчю відкриття
трипільської культури (Матеріали та тези доповідей
конференції, Київ, 30—31 травня 2001 р.)**

К.: Просвіта, 2004. — 328 с. Головний редактор І. Черняков

Рецензована збірка може бути віднесена до вже призабутого з радянських часів жанру науково-політичних опусів. Сполучення науки про Трипілля з поточною політикою в межах однієї книжки не видається вдалим, а дилетантський рейд народних депутатів (П. Мовчан, І.О. Заєць, В. Черняк) на позиції спільноти Кукутень-Трипілля викликає хіба що сумну посмішку. Подібного прикладу некомпетентності ще слід пошукати. А от перекваліфікація у політикани фахових археологів не може не бентежити. Втім, переважна більшість статей у збірці написані професійно й безпосередньо стосуються актуальних проблем вивчення спільноти Кукутень-Трипілля. Серед авторів — київські дослідники: Т. Мовша, О. Корвін-Піотровський, О. Якубенко, М.Ю. Відейко, Ю. Павленко, В. Круц, В. Клочко, Г. Пашкевич, О. Журавльов, С. Рижов, С. Ольговський, В. Дудкін, Т. Бобровський, Е. Овчинников, М.М. Відейко. Поважним є представництво інших центрів вивчення Кукутень-Трипілля в Україні: Г. Бузян з Переяслава-Хмельницького, І.І. Заєць та С. Гусєв з Вінниці, Л. Поліщук та В. Петренко з Одеси, Т. Ткачук з Галича, М. Городиський з Трипілля, В. Мишик та В. Чабанюк з Черкащини. Вже самий перелік цих прізвищ засвідчує широту вивчення трипільської проблематики, комплексний підхід до неї та участь у науковому процесі усіх поколінь дослідників, від матріарха трипільської археології Т. Мовші, якої, на превеликий жаль, вже немає серед нас, до студента-старшокурсника Слов'янського університету М. Відейка-молодшого.

Такий науковий ресурс залучив Український благодійний фонд "Трипілля" (голова — І. Заєць) до кола учасників конференції "Трипільська цивілізація у спадщині України" та авторів рецензованої збірки. У такій благодійній акції загалом не було нічого поганого, коли б головним об'єктом критики на сторінках збірки не стали її ж автори — люди, що поклали на вивчення Трипілля усе своє життя, а також провідна установа, яка займається дослідженням названої спільноти — Інститут археології Національної академії наук України. Чого ж хочуть благодійники фонду?

Щоб відповісти на це питання, слід звернути увагу на тексти головного редактора

збірки, члена правління фонду "Трипілля" І. Чернякова та відповідального секретаря видання В. Рябової. Схоже, що саме їм належить концепція та ідеологія цієї книжки. Вони ж, імовірно, підготували рекомендації учасників конференції, що розпочинаються з ініціативи створення додаткових бюрократичних структур: "Координаційної Ради з метою створення комплексних програм досліджень, охорони та популяризації знань про Трипільську цивілізацію", "Трипільської комісії при Президії НАН України", "незалежної позавідомчої Асоціації археологів України" (с. 315—317). Звичайно, що серед 16 пунктів рекомендацій є й варті уваги. Втім вже те, що вони робляться в обхід, а то й у пику базовому центру з вивчення Трипілля — Інституту археології, зводять коефіцієнт корисної дії цього документу нанівець.

Дещо прояснює ситуацію матеріал "Стан вивчення трипільської культури — занепад української археології", що належить В. Рябовій (с. 92—96). Загалом, то це дебют названої дослідниці на ниві трипільознавства. Тому дещо дивує дидактична тональність тексту, просякнутого тугою за імперським минулим. Сльозу розчулення викликає заклик "відновити загублену славу Української археології" (с. 96), але хто і де туо славу губив? Чи не ліпше відновити фінансування польових досліджень? Та про це жодного слова в рекомендаціях, а ось вчинити черговий "плач Ярославни" з приводу кризи — будь ласка. Випадки відспівування "рідного" Інституту з боку його колишніх співробітників набувають останнім часом форм нав'язливої ідеї. Згідно з їх логікою Інститут процвітав, допоки в ньому перебував відповідний критик, а після його звільнення починається розвал і стагнація, що автоматично поширюється на всю державу. В статті про занепад української археології двома китами, на яких тримався колись Інститут, виступають І. Черняков та В. Рябова. Такій собі сімейний підряд на порятунок української археології, В. Рябова розповідає, що за часів її кураторства аспірантурою на три місяця претендувало аж 5—7 молодих фахівців. Проте і сьогодні вже на чотири місяця аспірантурі претендує приблизно така ж кількість охочих. Молодь ішла і продовжує йти в археологію. Децю звинилося коло бажаючих, але й відсів за профнепридатністю став меншим.

Сьогодні вже не варто надто драматизувати ситуацію зі старінням Інституту. Хоча б тому, що з 2000 року, з ініціативи й за активної участі Л. Залізняка, розпочато процес цільової підготовки молоді на магістеріумі "Археологія та давня історія України" в Національному університеті «Києво-Могилянська академія». Запроваджено викладання 15 курсів лекцій силами співробітників Інституту археології Національної академії наук України. Проведено вже три випуски по 10 магістрів у кожному, 60 % з яких продовжують займатися археологією в аспірантурах Інституту археології та Києво-Могилянської академії чи вже працюють у штаті Інституту (Е. Кравченко, Л. Кононенко, Д. Шевченко). Отже, неблаганне старіння нейтралізується поступовим омолодженням нашого Інституту. В. Рябова закликає готувати "археолога як ідеолога", але Україні зараз потрібні в усіх сферах життя професіонали вищого гатунку, а не комісари радянського штабу. Якщо ми самі вже не можемо вирватися з ланцюга тоталітарного способу мислення, то принаймні хоча б молодь повинні уберегти від ідеологічних фантомів минувшини.

Дісталось на горіхи не лише Інституту археології Національної академії наук України загалом, а й безпосередньо фахівцям з трипільської проблематики. Їм поставлено в провину: "сидіння" впродовж десяти останніх років на "вотчинних" пам'ятках; небажання готувати собі зміну: відмову від організації конференцій тощо. Виходить, що як усунули І. Чернякова від керівництва відділом археології енеоліту — бронзового віку Інституту, так і занепад стан вивчення Трипілля. Насправді ж ситуація, нехай і поступово, але змінюється на краще. Перестали зникати рукописи колективних праць трипільознавців. Фахівці пристосувалися до роботи в умовах ранньоринкової економіки й продовжили дослідження поселень спільноти Кукутень-Трипілля. Відновлено, зокрема, планомірні розкопки на найбільшому поселенні-гіганті Тальянки за рахунок іноземних грантів¹. 10 років послідовних зусиль В. Круца, його колеги і сподвижників завершилися створенням державного заповідника "Трипільська культура" площею 2040 га, що об'єднав усі "вотчинні" поселення-гіганти Тальянщини. Директором заповідника призначено В. Чабанюка, здобувача Інституту. Працює спільна Українсько-румунська археологічна комісія, одним з напрямів роботи якої є вивчення спільноти Кукутень-Трипілля. З її ініціативи проведено наукові конференції в Пятра-Нямц та Одесі. Представницьке зібрання трипільознавців відбулося 2001 р. у Збаражі, а ще репрезентативніше — з нагоди 110 років відкриття трипільської культури — в Тальянках у серпні 2003 р., де зустрілися понад 50 фахівців з восьми країн світу.

Закрид у небажанні готувати зміну корифеям трипільської археології теж не може бути

прийнятим, адже впродовж 1990-х рр. захистили кандидатські дисертації здобувачі та аспіранти Інституту археології Національної академії наук України: М. Відейко, Н. Бурдо, С. Гусєв, Т. Ткачук, С. Рижов. Такої щільності захистів з трипільської проблематики ніколи раніше не спостерігалось. Працюють над новими дисертаціями здобувачі: М. Сохацький, В. Чабанюк, Е. Овчинников. Склад "трипільців" Інституту поповнив перспективний Д. Чорновіл, до речі — родич відомих політиків, що опанував методику польових досліджень В. Круца.

Ну й нарешті не можна обійти увагою виланничу активність, що особливо зростає впродовж останніх десяти років. Ні за яких часів та влад трипільознавці України так багато не друкувалися, як на початку ХХІ ст., а розділ В. Круца "Світ землеробів" у першому томі "Давньої історії України" (Київ, 1997) оцінено Державною премією України в галузі науки та техніки за 2002 рік.

Наведені факти ще не означають, що у вивченні Трипілля немає проблем. Вони є: хронічний брак коштів на розкопки, відсутність авторитетного лідера на кшталт Т. Пассек чи С. Бібікова, нестача яскравих узагальнювальних монографій, але й причин поспати голову попелом та волати про занепад української археології на прикладі Трипілля не бачу. Тим більше, що саме трипільознавці Інституту, його колишні аспіранти та чинні здобувачі забезпечили, як зазначено вище, належний рівень наукових статей рецензованої збірки. За що й були затавровані упорядниками книжки. Виходить, що "За наше жито нас же й бити!" Мабуть трипільознавцям варто, на майбутнє, бути принципітнішими у виборі конференцій та збірок до яких їх, іноді лукаво, запрошують. Їм, мабуть, цікаво було дізнатися, що досліджують поселення вони так само, як за часів садівника В. Хвойки, а їхні "розкопки нагадують "копання буряка", де в якості врожаю виступає глиняний посуд трипільської культури"². Таке цінне зауваження належить народному депутату І. Зайцю, що в очі не бачив розкопок трипільського точка. Та навіщо цю відверту дезінформацію западаливо повторювати І. Чернякову з компанією? Він-то брав участь у дослідженнях десятків поселень, проведених найліпшими польовиками. Методика дослідження трипільських об'єктів постійно удосконалюється й відповідає сучасним вимогам. "Копанням буряка" нині займаються браконьєри від "чорної археології", а не науковці.

Інша стаття І. Чернякова в цій збірці ніби ближча до науки, принаймні за назвою: "Концепції автохтонного, міграційного походження племен трипільської культури та їх зв'язок з теорією постійності землеробського населення в Україні". Проте чіткої відповіді на винесені до заголовку проблеми він не дає, жонґлюючи цитатами різного ступеня перекон-

ливості. Фактично дослідник поставив перед собою два погано поєднувальних завдання: втриматися на лезі науковості, з одного боку, та потрафити політичній кон'юктурі, з іншого. У статті наведено чимало фактів і цитат, цікавих як такі, але не приведених до стрункої системи й виваженого висновку. Тому немає жодних підстав говорити про автхтонність трипільського населення на теренах України, а тим більше про постійність перебування тут землеробів. Науковцями різних галузей знань встановлено, що осередки появи культурних рослин та domestikованих тварин знаходилися далеко від теренів нашої держави, на Близькому Сході. Підстав сумніватися в ерудитії І. Чернякова у нас немає, тож є підозра, що тут ми маємо справу зі свідомою маніпуляцією фактами, розрахованою на патріотично налаштованого, але недостатньо обізнаного читача.

У метушні, що чиниться зараз довкола трипільської теми, є провина не тільки дилетантів-ентузіастів, й фахівців-трипільзнавців. Саме вони мають чіткою, зрозумілою кожній освіченій людині мовою розповісти, що являє собою феномен Трипілля. Передусім слід дати лад дефініціям і чітко окреслити місце цієї культури у культурно-історичній спільноті Кукутень-Трипілля. Адже у не-обізнаного дописувача складається враження про тождество названих складових: "... у Молдові і Румунії її називають Кукутень"³. Насправді ж у них спільна мати (культура Прекукутень) і різні долі. Кукутень розвивалася практично в ареалі свого походження, а носіїв майбутнього Трипілля відправили шукати щастя на Схід, за Дністер⁴. Колонізація Правобережної України розтяглася в часі на два тисячоліття, періодично підживлюючись новими хвилями переселенців з Кукутень (Молдови). Зникає культура Кукутень, і Трипілля розпадається на низку sepatатних культур, а надалі досить швидко зникає також. Наведена схема впливає з 120-річного вивчення спільноти дослідниками різних країн і народів. Вона викладена в серйозних працях і мала б погамувати ентузіазм трипільцманів в Україні, коли б вони замислились над дилемою: собака (Кукутень) крутить хвостом (Трипіллям) чи навпаки?

Отже, проблема Трипілля є проблемою заселення Правобережної України прийдшим населенням — прекукутенцями, а потім і кукутенцями. Вже понад 200 років досліджується грецька колонізація Надчорномор'я — чудовий приклад експорту цивілізації у чистому вигляді морем. Кукутенські колоністи розселилися суходолом, несучи на терени України досягнення проточивілізаційних утворень Переднього Сходу (металообробку, профе-

сійне керамічне виробництво, примітивне землеробство тощо). Частина цих здобутків була сприйнята автохтонним населенням України (обробка землі та металів), а інші (висока майстерність трипільських гончарів) — втрачена. Прориву до цивілізації у V—IV тис. до н.с. у трипільців не відбулося з-за відсутності сприятливих для цього умов (родючих річкових долин у зоні сухих субтропіків)⁵. За таких об'єктивних обставин розмови про "трипільську цивілізацію" не виходять за межі дозвілних балачок, скільки б книжок на цю тему не випускали романтики⁶ на кшталт упорядників рецензованої збірки та їхні спонсори⁷.

Окремого дослідження заслуговує тема контактів і взаємовпливів місцевого населення з переселенцями, тим більше що суттєві кроки в цьому напрямі вже здійснені⁸. Важливо тільки не плутати при цьому тубільців з прибульцями. Процес генези праслов'янського (праукраїнського) населення впродовж V—IV тис. до н.с. відбувався у цільному сусідстві з Трипіллям, не зливаючись з останнім.

Загалом же наміри упорядників збірки "Трипільська цивілізація у спадщині України" можна оцінити як чергову спробу дискредитації археологічної науки в нашій державі, здійснену, на жаль, за найширшої участі самих археологів.

¹ Круц В.А., Корвин-Пиотровський О.Г., Рыжов С.Н. Трипольское поселение-гигант Тальянки. Исследования 2001 г. — К., 2001.

² Черняков І., Лежух І., Даценко Л. Сучасні проблеми досліджень Трипільської цивілізації // Трипільська цивілізація у спадщині України. — К., 2003. — С. 248.

³ Черняк В. Трипілля — вікно у початок історії // Трипільська цивілізація у спадщині України. — К., 2003. — С. 28.

⁴ Збеневич В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. — К., 1989. — С. 171—186, рис. 85.

⁵ Павленко Ю.В. История мировой цивилизации. — К., 2002. — С. 256—279.

⁶ Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. — К., 2002; Відейко М.Ю. Трипільська цивілізація. 2-ге вид. — К., 2003.

⁷ Шилов Ю. Праслов'янська Аратта. — К., 2003. Автор ідеї створення книги та спонсор її видання Олександр Поліщук.

⁸ Круц В.А. Позднетрипольские памятники Среднего Поднепровья. — К., 1977; Товкайло М.Т. До проблеми взаємин населення бутодністровської та ранньотрипільської культур // Археологія. — 2004. — № 1. — С. 30—41.

Одержано 18.05.2004 В.В. ОТРОЩЕНКО